

Grażyna Zajac

Zakład Turkologii IO UJ

Osmańskie utwory autobiograficzne i relacje z podróży jako cenny materiał dydaktyczny na studiach turkologicznych

W ciągu dziesięciu lat, jakie minęły od czasu, gdy zaczęłam zajmować się autobiografią osmańską XIX wieku, miałam okazję zapoznać się z kilkudziesięcioma utworami o charakterze wspomnieniowym, które wyszły spod pióra autorów tureckich żyjących na przełomie XIX i XX wieku, a więc w okresie, kiedy nastąpił gwałtowny rozwój pisarstwa autobiograficznego w Turcji. Wśród tych utworów były zarówno typowe autobiografie, jak i dzienniki, eseje autobiograficzne czy retrospekcyjne opowieści znanych osób o ich własnym życiu i środowisku zawodowym. Były też autobiografie fałszywe, których autorzy „podszywali się” pod sławnych ludzi, oraz wspomnienia osób „fikcyjnych”. Wśród autorów zdecydowaną większość stanowili pisarze bądź dziennikarze, a więc ludzie pióra, ale byli też lekarze, wydawcy prasy, artyści malarze, nauczyciele, urzędnicy i sekretarze kancelarii sułtańskiej. Zupełnie wyjątkowe zaś pod względem charakteru i niepowtarzalnej tematyki okazały się wspomnienia sułtańskich córek oraz stambulskiego Ormianina.

Niektóre z tych utworów zostały już wykorzystane w moich pracach nad autobiografistyką epoki Abdülhamita II. I tak, w artykule *Kırk Yıl (Forty Years) – The Memoirs by Halit Ziya Uşaklıgil* została scharakteryzowana autobiografia czołowego powieściopisarza przełomu XIX i XX wieku, Halita Ziyi Uşaklıgila; *The Ottoman School and Education of Sultan Abdulhamid Period in the Light of the Memoirs of Turkish Writers* to artykuł nakreślający podstawowe problemy osmańskiego szkolnictwa schyłku XIX wieku widzianego oczami autobiografów; w pracy *Mehmet Rauf and his Memoirs* przedstawiono główne tematy autobiograficznych esejów prozaika kręgu Servet-i Fünun, Mehmeta Raufa; artykuł *The Old Ones and the New Ones at the Court of Sultan Reşad (In the Light of the Memoirs of Safiye Ünüvar, the Harem Teacher* omawia wspomnienia nauczycielki pałacowej Safiye, będące bezcennym opisem życia codziennego w niedostępnym dla ludzi z zewnątrz sułtańskim haremie za panowania Reşata V. Wygłoszony w 2005 roku w Nikozji referat „Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Yazarlarının Çocukluk Anılarında Eğitim” („Oświata we wspomnieniach z dzieciństwa pisarzy tureckich od tanzymatu do początku republiki”), oparty na wspomnieniach kilkunastu autorów, przedstawia wszystkie typy szkół obecne w osmańskim systemie oświa-

ty schyłku imperium; wygłoszony w 2006 roku w Nevşehir (Kapadocja) referat „II. Abdülhamit Döneminin Ünlü Tabibi ve Seyyahı: Dr. Şerafettin Mağmumi” („Słynny lekarz i podróżnik epoki Abdülhamita II – Şerafettin Mağmumi”) prezentuje sylwetkę tego osmańskiego lekarza i zapalonego podróżnika, podobnie jak wygłoszony w Stambule w 2007 roku referat „II. Abdülhamit Döneminde İki Tıp Doktorunun Anadolu’da Etkinlikleri ve Temizliğe Dair Anıları” („Działalność medyczna w Anatolii dwóch lekarzy okresu Abdülhamita II i ich uwagi na temat higieny”), który zestawia wspomnienia tego lekarza ze wspomnieniami innego medyka, Polaka na osmańskiej służbie, Władysława Jabłonowskiego. Książka *Smutna ojczyzna i ja smutny. Kręgi literackie epoki Abdülhamita II w świetle tureckiej autobiografii* jest wszechstronnym omówieniem tureckich środowisk literackich, prasowych i wydawniczych w latach 1876–1909, opartym na ponad trzydziestu źródłach autobiograficznych, które wyszły spod pióra dwudziestu pięciu autorów. Na publikację czekają natomiast trzy krótkie opracowania związane z turecką literaturą wspomnieniową przełomu XIX i XX wieku: wygłoszony przeze mnie na Konferencji Turkologicznej w Poznaniu w 2007 roku referat „Servet-i Fünun – fenomen prasowy”, wygłoszony na Konferencji Turkologicznej w Warszawie w 2008 roku referat „Falaka – nieodzowny element wyposażenia szkoły osmańskiej XIX wieku w świetle autobiografii epoki” oraz artykuł *Gezi Edebiyatının Öneminde Ahmet İhsan ve Şerafettin Mağmumi'nin Yeri* („Miejsce Ahmeta İhsana i Şerafettina Mağmumiego w literaturze podróżniczej”), opublikowany w 2010 roku w tomie *Studies on the Turkic World. Festschrift in honour of Stanislaw Stachowski* przygotowanym pod redakcją E. Mańczak-Wohlfeld i B. Podolak.

Czy utwory autobiograficzne i relacje z podróży są materiałem przydatnym tylko w badaniach naukowych i jedynie w dziedzinie literaturoznawstwa? Wartość tego typu utworów dla badań nie tylko literaturoznawczych, ale także dla historyka, geografą, kulturoznawcy, historyka wojskowości, dyplomacji, sztuki, medycyny, oświaty czy prasy nie podlega dyskusji. W tym miejscu warto natomiast zastanowić się nad przydatnością takiej literatury (i lektury) w procesie dydaktycznym. Wydaje się, że utwory wspomnieniowe mogą być wartościowym „dodatkiem” uzupełniającym materiały dydaktyczne i poszerzającym wiedzę studentów nie tylko na zajęciach z historii literatury, bo to nie ulega wątpliwości, ale także na zajęciach z praktycznej nauki języka tureckiego czy z historii Turcji. Niestety, dzieła te w nauczaniu historii literatury tureckiej są wykorzystywane w stopniu zupełnie marginalnym, a na innych przedmiotach nie korzysta się z nich wcale. O przyczynach takiego stanu rzeczy będziemy mówić w dalszej części tych rozważań, a teraz przedstawmy pokrótce te utwory retrospekcyjne, które powinny wzbudzić zainteresowanie studentów.

Za niezwykle ciekawą lekturę i bogate źródło wiedzy o życiu codziennym i stosunkach panujących na sułtańskim dworze należy uznać wspomnienia trzech autorek z kręgów pałacowych. Dwie z nich to córki sułtana Abdülhamita II, a trzecia spędziła wiele lat na dworze jako nauczycielka. Wspomnienia urodzonej

w 1886 roku Şadiye Osmanoğlu *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri* („Gorzkie i słodkie dni mego życia”) oraz urodzonej w 1887 roku Ayşe Osmanoğlu *Babam Sultan Abdülhamid* („Mój ojciec Abdülhamit”) to barwne i niezwykle bogate w fakty historyczne opowieści o szczęśliwym i beztrioskim dzieciństwie spędzonym w pałacu ojca – sułtana Abdülhamita – nazywanego w Europie „krwawym sułtanem”, o smutnej młodości spędzonej w areszcie domowym po odsunięciu sułtana od władzy, o życiu na obczyźnie w nędzy i upokorzeniu po wygnaniu rodu Osmanów. Nieco późniejszego okresu – panowania sułtana Mehmeta V (1909–1918) – dotyczą wspomnienia Safiye Ünüvar, nauczycielki wnuków sułtana. *Saray Hatıralarım* („Moje wspomnienia z pałacu”), podobnie jak wymienione wcześniej autobiografie księżniczek, niosą olbrzymią ilość informacji o miejscach zupełnie niedostępnych dla obserwatora z zewnątrz, o tajemniczym świecie pomieszczeń haremowych, o codziennych zajęciach i rozrywkach sułtana, jego rodziny i pałacowej służby. Utwory te są zarówno zajmującą lekturą dla osób interesujących się życiem codziennym w pałacu sułtańskim, jak i cennym źródłem wzbogacającym wiedzę studentów o historii imperium, a przy tym – na tle utworów autobiograficznych, jakie w tym okresie wychodziły spod pióra mężczyzn – wyróżniają się lekkością stylu, prostotą wypowiedzi i swego rodzaju skromnością w podejściu auterek do potencjalnych odbiorców. W przeciwieństwie do większości pisarzy, którzy zasiadając do pisania wspomnień, za nadrzędny cel uważali przelanie na papier opowieści o swoich sukcesach i życiowych dokonaniach, wymienione wyżej autorki kierowały się przede wszystkim chęcią zachowania dla następnych pokoleń świadectwa czasów, które – wraz z wypędzeniem z Turcji w 1924 roku rodu Osmanów – odeszły raz na zawsze...

Na marginesie można tu dodać, że inne kobiece autobiografie opisujące schyłek imperium i początek Republiki Turcji również są wdzięczną lekturą, stawiającą raczej na cel informacyjny niż na opisanie własnych osiągnięć życiowych. Wybitna powieściopisarka Halide Edip Adıvar (1882–1964) napisała swe wspomnienia z dzieciństwa i młodości, *Memoirs of Halide Edip*, najpierw po angielsku (1926), a dopiero dwadzieścia lat później po turecku, nadając im tytuł *Mor Salkımlı Ev* („Dom pod fioletowymi glicyniami”). Ta niepozorna, drobniotka kobieta o kruchym zdrowiu, która w okresie Wojny Wyzwoleńczej 1919–1922 nie zawahała się wstąpić do nowo tworzących się oddziałów Mustafy Kemala Paszy, z wielką skromnością i szczerością opisuje dziecięce smutki, młodzieńcze marzenia i rozczarowania. Jest to lektura szczególnie lubiana przez studentki i chętnie czytana w ramach ćwiczeń z historii literatury tureckiej. O jej popularności świadczyć może fakt, że posłużyła za temat pracy magisterskiej powstałej w naszym zakładzie. Jako lektura do czytania dla studentów ma i tę zaletę, że została napisana prostym językiem – autorka pisała swe wspomnienia, patrząc w wydany wcześniej tekst angielski. Choć nie jest to dosłowne tłumaczenie, nie jest to również tekst artystyczny, w którym autor dbałby przede wszystkim o kunszt literackiej wypowiedzi. Dlatego fragmenty tego utworu z powodzeniem można

zadawać do czytania studentom w ramach ćwiczeń z historii literatury tureckiej, a jest to przedmiot, który w naszym zakładzie jest wykładany na III roku studiów, co oznacza, że student – rozpoczynając zajęcia z literatury tureckiej – ma za sobą zaledwie dwa lata nauki tego jakże odmiennego od polskiego języka. Co więcej, autobiografia Halide Edip Adivar, jak mało które dzieło literatury tureckiej powstałe w I połowie XX wieku, może być lekturą dla studentów II roku studiów; pozwala im uwierzyć w to, że potrafią już czytać utwory literackie w oryginale i stanowi dla nich niewątpliwą zachętę do sięgania po kolejne, trudniejsze językowo utwory.

Podobne walory poznawcze mają wspomnienia Belgijki Lucienne, która w wieku 19 lat pokochała 60-letniego Abdülhaka Hamita Tarhana, cieszącego się sławą największego tureckiego poety. Publikowane w prasie w roku 1944 wspomnienia Lucienne Tarhan ukazały się później w formie książkowej pod tytułem *Karlar Altında Nevbahar. Lüsyen Tarhan'ın Hatıraları* („Wiosna pod śniegami. Wspomnienia Lüsyen Tarhan”). Są one kroniką burzliwych lat 1911–1937, lat małżeństwa tej bardzo oryginalnej pary, i opowiadają nie tylko o wielkim poecie, ale także o kręgach dyplomatycznych oraz o życiu literackim Stambułu. Język tego utworu jest trudniejszy niż język używany przez Halide Edip, co – nieco przekornie – należy tłumaczyć tym, że Lucienne, zawsze rozmawiająca ze swym mężem po francusku, nigdy nie zdołała opanować tureckiego w stopniu doskonałym, a spisywane przez nią wspomnienia były sukcesywnie „wygładzane” przez redaktora gazety, która publikowała je w odcinkach. Jest to więc język dosyć wykwintny, dodatkowo utrudniony przez obecne w dialogach stare słowa i wyrażenia, używane jeszcze w początkach republiki, a dziś już nieznane przeciętnemu czytelnikowi.

Bogatym źródłem wiedzy o środowiskach literackich i cennym dodatkiem do podręczników literatury mogą być wspomnienia literackie. Dzięki swoistej „modzie” na pisanie autobiografii, jaka zapanowała wśród osmańskich pisarzy żyjących na przełomie XIX i XX wieku, współczesny badacz literatury dysponuje wieloma autobiografiami przybliżającymi świat literatury epoki Abdülhamita, a więc świat ostatnich przedstawicieli okresu tanzymatu (Namık Kemal, Abdülhak Hamit Tarhan), pisarzy skupionych wokół czasopisma „Servet-i Fünun” (Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Cahit Yalçın) czy przedstawicieli nowych, narodowych trendów w literaturze tureckiej (Yahya Kemal Beyatlı, Yakup Kadri Karaosmanoğlu).

Namık Kemal, największy osmański poeta XIX wieku, nie pozostawił po sobie wspomnień, ale o jego pełnym tragicznych wydarzeń życiu opowiada autobiografia jego syna, przedstawiciela następnego pokolenia w poezji osmańskiej, Alego Ekrema Bolayıra. *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları* („Wspomnienia Alego Ekrema Bolayıra”) to utwór pisany wyjątkowo trudnym, bardzo ozdobnym językiem i z tego powodu nie nadaje się na lekturę uzupełniającą w ramach zajęć z historii literatury tureckiej na III roku studiów. Podobny język i napuszony styl

reprezentuje autobiografia Abdülhaka Hamita Tarhana, kolejnego wielkiego poety tworzącego w epoce tanzymatu i w późniejszych okresach. Ze względu na bardzo zawiły język (archaiczne dziś słownictwo, skomplikowana składnia) trudno byłoby tę książkę polecać studentom w ramach zajęć z literatury, ale wyposażony w dobry warsztat językowy i w porządną słownik student lat wyższych z powodzeniem mógłby uczynić to dzieło przedmiotem pracy magisterskiej. Abdülhak Hamit Tarhan, poeta, dramaturg, wieloletni dyplomata, który kilkadziesiąt lat swego życia spędził na zagranicznych placówkach, niezmordowany podrywacz europejskich dam, mąż wspomnianej tu wcześniej, młodszej od niego o 41 lat Lucienne, z pewnością zasługuje na uwagę i mógłby być wdzięcznym tematem zarówno pracy magisterskiej, jak i doktorskiej. Liczne dywagacje Tarhana na temat poznanych w Europie (szczególnie z Paryżu i Londynie) osobistości ze świata europejskiej literatury, dramaturgii, filozofii czy polityki i dyplomacji stanowią dodatkową wartość tej bardzo barwnej i szczerzej autobiografii.

Reprezentanci kręgu „*Servet-i Fünun*”, którzy pozostawili po sobie wspomnienia (Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Cahit Yalçın), z pewnością zasługują na uwagę studentów jako autorzy bogatych w szczegóły opisów życia literackiego, wydawniczego i politycznego swoich czasów. Przede wszystkim trzeba podkreślić, że autobiografia osmańska, która w okresie tanzymatu zaczęła powoli przebijać się do świadomości czytelników, tak naprawdę rozwinęła się w pełni i osiągnęła wysoki poziom właśnie w okresie działalności literackiej tego kręgu (II połowa XIX wieku), a Uşaklıgil ze swoimi dziewięcioma tomami wspomnień do dziś uchodzi za lidera wśród tureckich autobiografów. Spośród tych dziewięciu tomów, pięciotomowe *Kırk Yıl* („Czterdzieści lat”) i trzytomowe *Saray ve Ötesi* („W pałacu i poza nim”) to utwory o charakterze wspomnień literackich, wydawniczych, kulturalnych i politycznych. Swoimi rozmiarami robią wrażenie nawet dziś, kiedy wydawane są w postaci jednotomowej: w sumie liczą 1460 stron. *Kırk Yıl* obejmuje wspomnienia autora od dzieciństwa do roku 1909 – roku detronizacji Abdülhamita II. Jest to bardzo szczegółowy (miejscami chyba zanadto drobiazgowy, a przez to nużący) opis życia literackiego, kulturalnego i wydawniczego w Izmirze i Stambule, obraz środowisk literackich i prasowych, nastrojów panujących w tych środowiskach w okresie despotycznej władzy Abdülhamita. Najciekawsze dla studenta turkologii, bo pozbawione zbędnych dłużyzn, wydaje się pierwsze 40 spośród 146 rozdziałów tego dzieła. Są to wspomnienia z dzieciństwa, z lat uczęszczania do stambulskich i izmirskich szkół oraz bardzo cenne informacje o zainteresowaniach, gustach czytelniczych i pasjach artystycznych (teatr, operetka) młodego Osmanina żyjącego w II połowie XIX wieku. Drugie dzieło autobiograficzne Uşaklıgila *Saray ve Ötesi* obejmuje wspomnienia z lat 1909–1915. Chociaż nadrzędnym celem, jaki mu przyświecał, było opisanie jego pobytu na dworze Mehmeta V Reşata w charakterze sekretarza kancelarii sułtańskiej oraz wydarzeń literackich i kulturalnych, których był świadkiem w tym okresie, jego obszerne wspomnienia wyszły poza ten plan, dostarczając czytelnici-

kom olbrzymiej wiedzy także o rodzie Osmanów, o poprzednim sułtanie i okresie jego panowania, o wielu postaciach z życia politycznego imperium w okresie władzy młodoturków. Opowieść kończy się wybuchem wojny i wyjazdem pisarza do Niemiec w charakterze korespondenta. Choć wspomnienia Uşaklıgıla są kopalnią wiedzy zarówno dla literaturoznawcy, jak i historyka Turcji, ze względu na olbrzymie rozmiary i stosunkowo trudny język trudno byłoby je polecać studentom III roku jako lekturę uzupełniającą wykłady z historii literatury, a na uzupełnienie wykładu z historii Turcji zupełnie się nie nadają, gdyż wykład ten obowiązuje studentów II roku. Pozostaje tylko propagować te dwa dzieła jako źródło poszerzenia wiedzy dla wykładowców...

Kolejny przedstawiciel kręgu „Servet-i Fünun” Hüseyin Cahit Yalçın pozostawił dwa utwory autobiograficzne: *Edebiyat Anıları* („Wspomnienia literackie”) dotyczące okresu od dzieciństwa do przewrotu młodotureckiego (1909) oraz *Siyasal Anılar* („Wspomnienia polityczne”) związane z jego działalnością polityczną i publicystyczną z okresu władzy młodoturków. Obydwie książki – dzisiaj wydawane uproszczonym, współczesnym językiem – mogą stanowić ciekawą lekturę dla studentów pragnących poszerzyć swoją wiedzę o życiu politycznym, literackim i prasowym burzliwych lat panowania Abdülhamita i Mehmeta Reşata. Prosty język, nieodbiegający od używanego obecnie literackiego języka tureckiego, zachęci może do lektury studentów młodszych lat studiów. Należy jednak pamiętać, że utwory autobiograficzne poddawane zabiegowi uwspółcześnienia języka – choć zyskują jako lektura „łatwa i przyjemna” – tracą na wiarygodności jako źródło wiedzy. Nigdy bowiem nie możemy mieć pewności, że wydawca podejmujący się trudu przystosowania tekstu do wymagań współczesnego czytelnika nie dokona – świadomie bądź nie – zbyt daleko idących uproszczeń naruszających warstwę znaczeniową.

Ze wspomnień pisarzy następnego pokolenia za najbardziej wartościowe trzeba uznać dzieła dwóch literatów uchodzących za najwybitniejszych w swojej epoce. Są to: wielki poeta okresu republiki Yahya Kemal Beyatlı i równie wybitny powieściopisarz Yakup Kadri Karaosmanoğlu. Obydwaj zaczęli swoją przygodę z literaturą jeszcze w okresie imperium, przed reformą alfabetu i języka, ale ich wspomnienia – pisane w okresie republiki – powstały w języku, który nie sprawia większego problemu studentowi uczącemu się tureckiego. Obydwaj budzą zainteresowanie studentów zarówno tematyką utworów, jak i przystępnym, choć pięknym i artystycznie dopracowanym językiem, czego dowodem może być fakt, że w ostatnich latach byli już przedmiotem prac magisterskich w naszym zakładzie. Spośród utworów Yahyi Kemala Beyatlı o charakterze wspomnieniowym najbardziej zbliżony do klasycznej autobiografii jest zbiór krótkich esejów, które już po śmierci poety zostały wydane pod niezbyt chyba udanym, wymyślonym przez wydawcę tytułem *Çocukluğum Gençliğim Siyâsî ve Edebî Hatıralarım* („Moje dzieciństwo i młodość. Wspomnienia polityczne i literackie”). Eseje te, dzięki krótkiej formie i pięknemu językowi, mogą z powodzeniem służyć za teksty po-

mocnicze do praktycznej nauki języka tureckiego, a te z nich, które dotyczą wspomnień szkolnych lub literackich, stanowią interesujące, dodatkowe źródło wiedzy z zakresu historii Turcji (historii oświaty osmańskiej) oraz historii literatury. Inne dzieło retrospekcyjne Yahyi Kemala, *Siyasî ve Edebiî Portreler* („Portrety polityczne i literackie”), to zbiór krótkich wspomnień o sławnych literatach schyłku imperium i początkowych lat republiki. Wymagają one od czytelnika zarówno dobrej znajomości języka, jak i pewnego przygotowania literackiego i mogą być pomocne studentom piszącym prace magisterskie na temat wspomnianych przez poetę pisarzy. Podobny charakter i wartość poznawczą posiadają wspomnienia Yakupa Kadri Karaosmanoğlu *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları* („Wspomnienia o młodości i literaturze”), składające się z odrębnych esejów retrospekcyjnych poświęconych wybitnym postaciom ze świata literatury i prasy, *Anamın Kitabı* („Książka o mojej matce”) natomiast to uroczą opowieść o dzieciństwie i młodości pisarza. Choć została napisana jako typowa autobiografia, czasami czyta się ją jak pasjonującą powieść.

Inną grupę wspomnień dostarczających wiedzy o świecie literatury, ale przede wszystkim prasy i książki, stanowią autobiografie o tematyce wydawniczej i prasowej. Jednym z najciekawszych źródeł tego rodzaju jest autobiografia Ahmeta İhsana Tokgöza *Matbuat Hatıralarım* („Moje wspomnienia wydawnicze”). Ten pasjonat prasy i druku, wydawca wiodącego na przełomie XIX i XX wieku czasopisma literacko-artystycznego „Servet-i Fünun”, jeszcze w dzieciństwie postanowił, że będzie wydawał najlepsze czasopismo w kraju, które poziomem druku, a zwłaszcza jakością ilustracji, dorówna podziwianym przez niego piśmom sprowadzanym z Francji. W jego wspomnieniach na każdej karcie widać to marzycielstwo, pogodę ducha, radość z tego, co już udało się zrobić, i nadzieję na to, co jeszcze się w życiu osiągnie. Może dlatego lektura wspomnień Tokgöza dostarcza tylu miłych wrażeń i bardzo pogodnie nastraja czytelnika, a z racji stosunkowo prostego języka może służyć jako lektura dodatkowa dla studentów III roku uczęszczających na wykłady z historii literatury. Bogactwo informacji dotyczących instytucji cenzury, kondycji prasy czy stosunku sultana Abdülhamita II do świata literackiego i wydawniczego sprawiają, że książka ta jest także cennym źródłem wiedzy historycznej, w dodatku – podanej w sposób bardzo żywy i „z pierwszej ręki”. Niestety, fakt wykładania historii Turcji w naszym zakładzie na początku studiów, kiedy studenci nie potrafią jeszcze samodzielnie czytać źródeł tureckich, uniemożliwia włączenie tego utworu do kanonu lektur.

Podobne walory (różnorodna tematyka, pogoda ducha autora, przystępny język) ma autobiografia jednego z pierwszych tureckich artystów plastyków. Celal Esat Arseven w *Sanat ve Siyaset Hatıralarım* („Moje wspomnienia artystyczne i polityczne”) opisuje najpierw marzenia małego chłopca, a potem młodego człowieka, o czymś, co w imperium osmańskim schyłku XIX wieku było prawie niemożliwe – o nauce rysunku i malowania. Potem śledzimy losy chłopca w różnych szkołach osmańskich, państwowych i prywatnych, także w szkole plastycznej,

gdzie był jedynym słuchaczem muzułmaninem i z której został bardzo szybko wypisany. Poznajemy perypetie młodzieńca zmuszonego do zamiany pędzla i palety na mundur adiutanta znienawidzonego sułtana Abdülhamita II; wraz z autorem udajemy się na tajne, nocne kursy rysunku i aktu, śledzimy też jego przygody podczas podróży artystycznych po Europie. Zarówno Arseven, jak i Tokgöz stworzyli ciekawe i bogate w bardzo różnorodne informacje dzieła autobiograficzne, które – w przypadku gotowości podjęcia takiego tematu przez studentów – mogłyby być świetnym materiałem na prace magisterskie.

Choć w niniejszym artykule wielokrotnie wskazywano na wartość dydaktyczną poszczególnych utworów autobiograficznych, w tym miejscu w ramach podsumowania warto się pokusić o próbę ogólnej oceny i przydatności tureckich utworów autobiograficznych w procesie dydaktycznym. Przy niepodlegających dyskusji zaletach poznawczych tych utworów trzeba jednak zauważyć, że ich ocena nie jest i nie może być jednoznaczna: choć stanowią cenne źródło wiedzy o epoce, te z nich, które zostały wydane uproszczonym językiem (co zazwyczaj oznacza kompletne przełożenie z dawnego języka na współczesną turecczyznę), tracą wiele ze swojej wiarygodności. Z jednej strony, takie uproszczone, współczesne wydania są łatwiejsze w odbiorze dla osoby dopiero uczącej się języka; z drugiej strony, czytając taki tekst, nie można mieć pewności, że dokonane w nim zmiany nie zaburzyły sensu lub nie pominęły istotnego detalu... Trzeba jednak zrozumieć intencje tureckich wydawców, którzy preferują wydawanie dawnych wspomnień w tej właśnie postaci; dzięki temu po dawne utwory może bowiem sięgnąć młody czytelnik, dla którego osmańszczyzna jest językiem zupełnie niezrozumiałym. Wszak „tłumaczenia” ze starożytności na współczesny dokonują nawet wydawcy powieści! Wydaje się, że procesu uwspółcześniania języka tureckich dzieł literatury sprzed kilkudziesięciu czy stu lat nic już nie powstrzyma. Jest to wymóg naszych czasów, wywołany akcją oczyszczania i upraszczania języka – akcją, która całkowicie odmieniła oblicze wypowiedzi literackiej. Należy natomiast oczekiwać od tureckich wydawców, że będą się starali, aby na rynku wydawniczym zawsze znajdowały się – obok utworów „przetłumaczonych” na dzisiejszy język – także edycje wierne oryginałom... Te pierwsze – dla niewymagających czytelników, którzy chcą jedynie poznać realia dawnych czasów, te drugie – dla takich badaczy jak filolog czy historyk.

A które z tych utworów należy polecać studentom turkologii? Te „łatwe” czy te, których język nie został poddany żadnym zabiegom? Co prawda, utwory o języku uproszczonym lub przetłumaczonym na współczesny język turecki są lekturą dostępną i zrozumiałą dla studenta II czy III roku, ale wydaje się, że nie powinny być polecane. Czyż bowiem polecanie studentom filologii utworów

przetłumaczonych z oryginału zamiast samych oryginałów jest rzeczą właściwą? Jednocześnie dzieła, które zostały wydane bez ingerencji w język, dla studentów młodszych lat są lekturą zbyt trudną i zniechęcającą do czytania. Wynika to nie tylko z ogromnej liczby słów i związków wyrazowych dziś już nieużywanych, ale także z bardzo skomplikowanej składni osmańskiej. Z tymi utworami lepiej lub gorzej mogą sobie poradzić studenci mający za sobą przynajmniej trzy lata nauki języka, a więc – studenci studiów II stopnia. Na latach niższych (konkretnie – na zajęciach z historii literatury tureckiej) poleca się czytanie krótkich fragmentów niektórych z wyliczonych w tym referacie utworów, ale trudno tu mówić o kompleksowej lekturze utworów autobiograficznych na studiach licencjackich...

Wydaje się, że studia II stopnia, a więc IV i V rok nauki języka tureckiego, to właściwy czas na pogłębioną lekturę omawianych utworów. Niestety, studenci dawno już mają za sobą wykład i egzamin z historii Turcji, jak również z historii literatury tureckiej. Na studiach II stopnia nie ma już też proseminarium – przedmiotu jakże przydatnego do przekazywania studentom wiedzy wykraczającej poza sztywne programy studiów, a na wykorzystanie tego typu tekstów przez prowadzących zajęcia z praktycznej nauki języka raczej nie ma co liczyć; w ramach tego przedmiotu studenci oczekują bowiem tekstów, których tematyka i słownictwo przyda im się w życiu zawodowym. Autobiografie literackie, wydawnicze czy podróżnicze nie spełniają tych oczekiwań...

Reasumując, wydaje się, że wykorzystanie tych jakże ciekawych i niosących duże wartości poznawcze utworów jest możliwe do realizacji na dwóch płaszczyznach. Jedną jest seminarium magisterskie (w razie zainteresowania się studentów taką tematyką prac dyplomowych), drugą – odrębny przedmiot o charakterze konwersatoryjnym. Pierwsza płaszczyzna jest okazjonalnie realizowana; na przykład w ubiegłym roku akademickim powstała w naszym zakładzie praca magisterska oparta na wspomnieniach podróżniczych lekarza osmańskiego, Şerafettina Mağmumiego, a wcześniej – jak już tutaj wspomniano – powstały prace związane z autobiografiami Halide Edip Adıvar i Yahyi Kemala Beyatlı. Fakt pisania takiej pracy przez jednego studenta nie powoduje jednak, że pozostała część grupy również ten utwór czyta. Dlatego najlepszym sposobem na przybliżenie tureckiej autobiografistyki studentom turkologii wydaje się wprowadzenie do programu studiów II stopnia odrębnego przedmiotu, w ramach którego uczestnicy kursu czytali i omawiali utwory autobiograficzne.

Bibliografia

- Abdülhak Hamid'in Hatıraları*, 1994, İstanbul: Dergâh Yayınları.
Adıvar Halide Edip, 2003, *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul: Özgür Yayınları.
Ahmet İhsan, 2007, *Avrupa'da Ne Gördüm. Tuna'da Bir Hafta*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Ahmet Rasim, 1989, *Falaka*, İstanbul: Altınkitaplar Matbaası.

- Ahmet Rasim, 1992, *Düünkü İstanbul'da Hovardalık. Fuhs-i Atik*, İstanbul: Arba Yayınları.
- Ali Ekrem Bolayır 'ın Hatıraları, 1991, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ali Kemal, 2004, *Ömrüm*, Ankara: Hece Yayınları.
- Ali Said, 1994, *Saray Hatıraları. Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, İstanbul: Nehir Yayınları.
- Arseven Celâl Esad, 1993, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*. İstanbul: İletişim.
- Cenab Şehabeddin, 2002, *Âfâk-ı İrâk. Kızıldeniz'den Bağdat'a Hatıralar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Cenab Şehabeddin, 2004, *Hac Yolunda*, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Cenab Şehabeddin, 2005, *Avrupa Mektupları*, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Karaosmanoğlu Yakup Kadri, 2000, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, İstanbul: İletişim.
- Karaosmanoğlu Yakup Kadri, 2005, *Anamın Kitabı*, İstanbul: İletişim.
- Karlar Altında Nevbahar: Lüsyen Tarhan'ın Hatıraları* 2006, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Memoirs of Halide Edib* (b.d.), New York–London: The Century Cp.
- Mintzuri Hagop, 1993, *İstanbul Anıları 1897–1940*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Midhat Ali Haydar, 1946, *Hatıralarım 1872–1946*, İstanbul: Mithat Akçir Yayını.
- Muallim Naci, 1983, *Ömer'in Çocukluğu*, İstanbul: Çekirdek Yayınları.
- Muallim Naci, 2007, *Medrese Hatıraları*, İstanbul: Hece Yayınları.
- Osmanoğlu Aysel, 1984, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, İstanbul: Selçuk Yayınları.
- Osmanoğlu Osman Selaheddin, 2004, *Bir Şehzadenin Hatıratı. Vatan ve Menfada Gördüklerimiz*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Osmanoğlu Şadiye, 1966, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri. Hususî Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı* 2003, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Şerafeddin Mağmuni, Bir Osmanlı Doktorunun Anıları. Yüzyıl Önce Anadolu ve Suriye*, 2002, İstanbul: Buke Yayınları.
- Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları. Sultan Abdülhamid* 1999. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Tokgöz Ahmet İhsan, 1993, *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul: İletişim.
- Topuzlu Cemil Paşa, 2002, *İstibdat – Meşrutiyet – Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul: Topuzlu Yayınları.
- Uşaklıgil Halit Ziya, 1987, *Kırk Yıl*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Uşaklıgil Halit Ziya, 2000, *Saray ve Ötesi*, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Üniver Safiye, 1964, *Saray Hatıralarım*, İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi.
- Yahya Kemal, 1999, *Çocukluğum Gençliğim Siyâsî ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yahya Kemal, 2002, *Siyasî ve Edebî Portreler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yalçın Hüseyin Cahit, 1999, *Edebiyat Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalçın Hüseyin Cahit, 2000, *Siyasal Anılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zając Grażyna, 2000, *Kırk Yıl (Forty Years) – The Memoirs by Halit Ziya Uşaklıgil*, „Folia Orientalia”, nr 36, s. 353–365.
- Zając Grażyna, 2002, *The Ottoman School and Education of Sultan Abdulhamid Period in the Light of the Memoirs of Turkish Writers*, „Folia Orientalia”, nr 38, s. 203–212.
- Zając Grażyna, 2004, *Mehmet Rauf and his Memoirs*, „Folia Orientalia”, nr 40, s. 267–278.
- Zając Grażyna, 2005, *The Old Ones and the New Ones at the Court of Sultan Reşad (In the Light of the Memoirs of Safiye Üniver, the Harem Teacher*, „Studia Turcologica Cracoviensia”, nr 10, s. 517–529.
- Zając Grażyna, 2005, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Yazarlarının Çocukluk Anılarında Eğitim*, [w:] *Kıbatek-YDÜ XI. Uluslararası Edebiyat Şöleni*, red. İsmail Bozkurt, Nicosia: Yakın Doğu Üniversitesi.

- Zajac Grażyna, 2006, *II. Abdülhamit Döneminin Ünlü Tabibi ve Seyyahu: Dr. Şerafettin Mağmumi*, [w:] *Kıbatek Gezi Edebiyatı Sempozyumu*, red. Kafiye Yinanç, Metin Turan, Ankara: Kıbatek.
- Zajac Grażyna, 2008, *Smutna ojczyzna i ja smutny. Kręgi literackie epoki Abdülhamita II w świetle tureckiej autobiografii*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Zajac Grażyna, 2009, *II. Abdülhamit Döneminde İki Tıp Doktorunun Anadolu'da Etkinlikleri ve Temizliğe Dair Anıları*, [w:] *Temizlik Kitabı*, red. Emine Gürsoy-Naskali, Salih Mehmet Arçın, İstanbul: Kitabevi.
- Zajac Grażyna, 2010. *Gezi Edebiyatının Öneminde Ahmet İhsan ve Şerafettin Mağmumi'nin Yeri*, [w:] *Studies on the Turkic World*, red. Elżbieta Mańczak-Wohlfeld, Barbara Podolak, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.